

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Г.В.Папакін*

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІНТЕРНЕТ-АРХЕОГРАФІЯ: ОСНОВНІ ФОРМИ ТА ДЖЕРЕЛА ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Уперше робиться спроба проаналізувати основні форми представлення історичних джерел в українському сегменті глобального інформаційного простору, що є предметом інтернет-археографії – спеціального розділу відповідної науки. Подається класифікація основних типів інтернет-публікацій, докладно розглядаються види електронної археографічної продукції: бібліотека, збірник документів, навчальна хрестоматія.

Археографія, як окрема галузь спеціальних історичних дисциплін, що займається комплексом проблем, пов'язаних із публікацією писемних історичних джерел, їх пошуком та описуванням, має свою тривалу історію. Слід згадати, що вперше термін «археографія» («archaeography») вжив французький лікар та археолог-аматор Шарль Спон у праці про свої подорожі Грецією та Малою Азією «Miscellanea eruditaе antiquitatis» (1685 р.). Поняття, що його він сконструював із двох грецьких слів (ἀρχαίος – давній, первісний та γράφο – пишу), мало б означати «описування старожитностей», але вживалося для визначення науки, завданням якої є розповідь про всі «залишки минувшини» (рухомі та нерухомі). Згодом, упродовж ХІХ та, особливо, ХХ ст., і, зокрема, у Росії й СРСР археографія перетворилася на взаємопов'язаний комплекс спеціальних історичних дисциплін про прийоми, методи та способи публікації історичних писемних джерел (едиційна археографія), пошук і збирання таких джерел поза архівосховищами (польова археографія), завдання й методи їх пошуку в архівах та інших сховищах (евристична археографія), а також їх описування й оприлюднення інформації про місця їх зберігання, склад та зміст (камеральна археографія).

Спеціальні історичні науки не можуть стояти осторонь визначальних для сучасного глобалізованого світу інформаційних процесів. Наші знання про минуле повинні ґрунтуватися на наймодернішій джерельній базі. Становлення інформаційного суспільства (суспільства знань) не може відбутися без усебічного використання шляхом забезпечення якнайширшого та віддаленого удоступнення мільйонів писемних пам'яток, створених людською цивілізацією у процесі її розвитку. Недаремно Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, схвалена лідерами «великої вісімки» 22 липня 2000 р., проголошує безперервний рух до загального доступу всіх до всього. Історичний сегмент усесвітньої мережі сьогодні вдосталь насичений різними текстами та віртуальними копіями писемних джерел найрізноманітнішого змісту, спрямування і тематики – від стародавніх священних книг до щойно створених документів. Одним із найпотужніших є оприлюднений там комплекс документів і пам'яток періоду Другої світової війни. За такої ситуації досить дивною видається нещодавно оприлюднена думка одного з провідних

* Папакін Георгій Володимирович – д-р іст. наук, провід. наук. співроб. відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАНУ.

E-mail: hparakin@gmail.com

спеціалістів із цієї тематики, що «публікація архівних документів в Інтернет-мережі – справа майбутнього»¹.

На наш погляд, уже нині слід говорити про ще один розділ/напрямок старої «науки про описування старожитностей» – про електронну/технотронну археографію, інтернет-археографію, або ж навіть вебографію, хоча саме цей термін видається нам некоректним через його фактичну неокресленість. Правильним було б під вебографією розуміти науку про джерелознавче описування загалом усіх історичних ресурсів Інтернет². Саме нерозробленість навіть понятійного апарату, змістовного наповнення та меж нового розділу археографії і спонукала нас удатися до написання цієї статті. Просимо розглядати її як заклик до дискусії, лише початок обговорення важливого історико-джерелознавчого феномена.

Водночас у рамках однієї статті неможливо повністю розкрити або дати бодай короткий огляд усього Інтернет-середовища писемних історичних пам'яток, оскільки воно вже сьогодні є практично невичерпним. Адже розміщення будь-якого історичного джерела у всесвітній мережі (або лише інформації про нього) є його електронною публікацією, а кожна така вебсторінка – археографічним електронним виданням. Для початку спробуємо розглянути лише зведені ресурси українського Інтернет-сегменту. Такий вибір пов'язаний насамперед із лінгвістичними проблемами, а також із констатацією факту практичної неосяжності археографічної частини рунету, не говорячи вже про англо-, франко- та іспаномовні сегменти глобальної мережі, пов'язані з електронними публікаціями історичних пам'яток.

Зазначимо, що загальні питання електронних (технотронних – за російською термінологією) публікацій писемних джерел ми розглядатимемо лише в контексті онлайн-інтернет-публікацій. Археографічні видання у вигляді CD-дисків, або на інших носіях із жорстко зафіксованою інформацією, поки що свідомо залишаємо осторонь. Поведемо мову лише про електронні публікації джерел із паперовими носіями, тож не йтиметься про обговорення особливостей інтернет-публікацій аудіовізуальних та картографічних джерел, створення документальних геоінформаційних пошукових проектів тощо.

На жаль, доводиться констатувати, що наявна література зі згаданої теми незначна. Археографи та джерелознавці ще не звернули увагу на вебпублікації історичних джерел як специфічне явище, не розкрили теоретичні аспекти його специфіки. За слушним зауваженням дослідника проблем історичної інформатики О.Ждановича: «Вивчення інформації праць, що містять матеріали, пов'язані з використанням істориками мережі Інтернет, приводить до висновку: досліджуваний комплекс літератури здебільшого представляють праці, орієнтовані або на висвітлення загальних питань використання комп'ютерної техніки, або на вирішення приватних проблем, які виникають при виконанні конкретних проектів. Проблема відсутності в істориків загальної методики використання ресурсів мережі Інтернет при проведенні історичного дослідження є дуже актуальною. Недостатньо розроблені такі теми, як орієнтація історика на ресурси, визначення рівня вірогідності та наукової цінності представлених матеріалів, відсутність алгоритмів їх аналізу»³.

Усе сказане є справедливим і щодо проблем інтернет-археографії. Попри значні інформаційні можливості таких електронних ресурсів, жоден із науковців ще не спромігся комплексно проаналізувати сучасний стан та основні тенденції розвитку зазначеного напрямку археографії. Виняток становлять лише поодинокі публікації з викладенням дотичних проблем зв'язку історичних наук та розвитку інтернет-технологій, окремі огляди сайтів, де

розміщено писемні джерела, або ж висвітлення деяких проблем упровадження конкретних інформаційних проектів. Усе це є здобутком насамперед російської історіографії. До проблемних статей можна зарахувати хіба що невелику розвідку представника Томського держуніверситету Ж.Рожневої, яка спробувала проаналізувати презентацію історичних джерел в Інтернет. Дослідниця констатувала вузькість існуючої джерельної бази, яку склали виключно «опубліковані джерела та сучасні матеріали». Відтак «кількість та якість розміщених у мережі електронних історичних джерел, а також нерозробленість відповідних джерелознавчих методик, дозволяє говорити поки що про фрагментарне використання мережі у традиційних історичних дослідженнях»⁴. Дуже близькою до заявленої нами теми є публікація іншої російської дослідниці – О.Бобрової, присвячена аналізу археографічної складової російського сегмента всесвітньої мережі⁵. На жаль, навіть такі невеличкі розвідки в українській історіографії наразі відсутні.

Тому нам, очевидно, варто послідовно розглянути наявні електронні археографічні ресурси, беручи до уваги насамперед такі суттєві позиції: 1. автори та редактори (упорядники) електронних публікацій; 2. мета публікацій: задекларована авторами й реальна; 3. предмет, специфіка та спрямування публікацій; 4. засади відбору писемних пам'яток та їх текстів для публікації; 5. прийоми та засоби здійснення публікацій; 6. якість інтернет-публікацій, їх достовірність і зручність у користуванні.

На наше переконання, для розгляду джерел інтернет-археографії визначальною є така ознака, як спрямування самого сайту. Як правило, це спеціалізовані електронні бібліотеки та архіви, які виступають основним інтегральним джерелом інтернет-археографії (перша категорія). На другому місці перебувають сайти, для яких публікація документів в електронному вигляді є важливою, проте не основною, складовою наповнення змісту. Це, насамперед, офіційний портал Держкомархіву України, сайти провідних книгозбірень, зокрема Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – НБУВ), вищих навчальних закладів (спеціалізовані джерелознавчі, наукові та освітні ресурси). Третя категорія – інтернет-представництва інституцій, формально не пов'язаних з археографічною діяльністю (наприклад, офіційний портал Кабінету Міністрів України, сайти Міністерства закордонних справ та посольств України у різних державах, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, обласних державних адміністрацій тощо), які регулярно розміщують окремі електронні публікації писемних пам'яток певної тематики. Четверта категорія – незалежні (приватні) сайти й тематичні інформаційні проекти, які подають електронні версії окремих історичних пам'яток, відібраних згідно з власними вподобаннями (приміром, інформаційно-освітній ресурс «Гайдамака»). Такою на сьогодні є провідна тенденція інтернет-археографії, а саме – розміщувати електронні варіанти текстів і зображень історичних пам'яток не стільки на спеціалізованих джерельних сайтах, скільки у складі веб-ресурсів інституцій та приватних порталів, які займаються різнобічною діяльністю. Нарешті, останньою категорією електронних інформаційних ресурсів археографічного спрямування є періодичні інтернет-видання на історичну тематику, які вміщують публікації джерел. Однак в Україні такого роду ресурси через свою очевидну велику затратність і складність фактично ще не народилися. У даній розвідці зупинімося лише на аналізі двох перших категорій археографічних веб-ресурсів.

Аналіз електронних публікацій писемних джерел у всесвітній мережі здійснюватимемо із використанням запропонованої О.Бобровою класифікації

їх видів за п'ятьма групами: 1) «клони» паперових публікацій – електронні перевидання існуючих збірників документів або окремих журнальних публікацій зі збереженням усіх притаманних їм особливостей; 2) віртуальна публікація, що не має паперового оригіналу, тобто не опублікована традиційним способом; 3) перевидання в електронній версії вже існуючої у традиційному вигляді публікації, переробленої самим автором; 4) електронне перевидання широковідомого і неодноразово виданого у традиційному вигляді джерела, що супроводжується коментарями розробника сайту або його особистий переклад окремих документів; 5) перевидання в електронній версії вже існуючої у традиційному вигляді публікації, включаючи всі супровідні тексти, але при цьому творці сайту виправляють помилки в коментарях, примітках і т.д.⁶ Ми свідомі, що така класифікація не є вичерпною, оскільки більшість інформаційних ресурсів Інтернет має мішаний характер.

Спеціалізовані сайти: електронні бібліотеки

Єдиний на сьогодні приклад українського інформаційного ресурсу, цілком присвяченого оприлюдненню писемних джерел та історії України IX–XVIII ст. включно – це приватний сайт «Ізборник. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації» (<http://litopys.org.ua/>), створений у рамках проекту електронної бібліотеки давньої української літератури. Його розробник і автор – М.Бистрицький (Інститут історії України НАНУ).

Згадана електронна бібліотека на сьогодні є репрезентативною добіркою писемних історичних пам'яток, об'єднаних єдиною ідеєю – не просто зібрати якнайбільшу кількість творів української писемності як набір текстів різних часів та авторів, а показати їх на тлі цілісного культурно-історичного процесу. Тому автори-упорядники, звернувши основну увагу на літописи, хроніки, щоденники та історичні документи, зібрані в основному розділі сайту (він так і називається – «Літописи»), уміщують на інших сторінках також додаткові матеріали (монографії, історичні есе, наукові розвідки). Ще однією складовою цього інформаційного ресурсу є пам'ятки давньоруської/староукраїнської літератури XI–XVIII ст. Історичні джерела також публікуються в рубриках «Граматика та лексикони» й «Історичні мапи».

Розміщені матеріали поділяються на основні («Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації») та додаткові розділи «Бібліотека», «Історія», «Літературознавство», «Мовознавство», «Політологія». В останньому зібрано концепції нації, націоналізму, державності, представлені працями класиків політологічної думки (Дж.Ст.Міль, М.Вебер, Е.Сміт) та сучасних авторів (Г.Касьянов, Р.Шпорлюк, В.Скуратівський). Історична наука репрезентована іменами В.Антоновича, М.Грушевського, І.Крип'якевича, З.Жогута, О.Оглоблина С.Юшкова та ін. Художня література та додаткові тексти розміщено в розділі «Бібліотека».

Згаданий ресурс подає досить багату збірку посилань, яка, однак, не містить вичерпного огляду відповідного Інтернет-сегмента. Відвідувачі мають можливість залишити відгуки у книзі скарг і пропозицій або взяти участь в обговореннях на форумі. Кімната новин призначена для інформування про нові надходження.

Сьогодні «Ізборник» має два дзеркала: головне – за адресою <http://litopys.org.ua/> (з 01.10.2003 р.) і допоміжне – <http://izbornyk.org.ua/> (відкрито 25.10.2008 р.). Фізично сайт розміщується на вільному сервері на двох сторінках: <http://litopys.narod.ru/> (з 04.01.2002 р.) та <http://izbornyk.narod.ru/>

(з 17.02.2003 р.), має зручну систему навігації, вікно пошуку, архіви за кожен рік (починаючи від заснування у 2002 р.). Джерела, розміщені як суцільний текстовий файл, після відкриття потребують вертикальної прокрутки, мають «якорі» для прискореного переходу до підтекстових коментарів та приміток.

Основою джерельного наповнення «Ізборника» є насамперед літописи: давньоруські (мовою оригіналу, деякі – у сучасному українському перекладі), литовсько-руські (у тому числі старобілоруською та польською мовами), козацькі літописи й хронографи, діаріуші та щоденники (Пилипа Орлика, Миколи Ханенка), стародруки («Лексикон» Памви Беринди, «Граматика» Лаврентія Зизанія), твори іноземців про Україну, певний актовий матеріал (приміром, грамоти великих князів литовських 1390–1556 рр.) та багато інших різноманітних історичних пам'яток. Слід особливо підкреслити, що на цьому сайті вперше у всесвітній мережі розміщено такий значний і відносно цілісний масив наративних джерел з історії України.

Основою для електронної публікації слугують книжкові видання, що побачили світ здебільшого у XIX–XX ст. і нині перетворилися на бібліографічні раритети. Переважна більшість матеріалів подана у форматі html, тексти наводяться в адаптованому вигляді, за сучасною пунктуацією та з примітками, наявними у вихідному виданні. У наборі, відповідно до друкованого першоджерела, часто-густо відтворюються старослов'янські літери ер, ять, фіта, юс малий, лігатура ук, от, єсть йотована тощо. Під час підготовки текстів до публікації до уваги бралися різні видання пам'яток. Так, «Слово про закон і благодать» і «Похвала кагану Володимирі» київського митрополита Іларіона підготовлені за публікацією рукопису Синодального зібрання (Державний історичний музей (РФ), №591)*.

При публікації «Літопису руського» (за Іпатіївським списком) взято за основу друге академічне видання 1908 р., здійснене академіком О.Шахматовим, із відтворенням його науково-довідкового апарату, але додана передмова репринтного перевидання 1998 р. При цьому електронна публікація зберігає пагінацію свого першоджерела.

Деякі пам'ятки, переважно великі за обсягом, подано неповністю (зокрема, «Літопис» Самійла Величка, щоденник Якова Марковича, літопис Мгарського монастиря тощо), або ж цілком подається сучасний переклад, а оригінал староукраїнською мовою відтворюється фрагментарно («Синопис» 1674 р.). При цьому критерії, якими користувалися упорядники при скороченні текстів та виборі фрагментів пам'яток, не оголошуються. Незначна кількість історичних пам'яток подана у форматах DjVu та pdf, які повністю відтворюють відскановані вихідні публікації.

Отже, розміщені на сайті «Ізборник» археографічні матеріали можна практично повністю віднести до «клонів» паперових публікацій, за

* Розов Н.Н. Синодальный список сочинений Илариона – русского писателя XI в. // Slavica, časopis pro slovanskou filologii. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seš. 2, s. 141–175. Адаптація церковнослов'янського тексту, сучасна пунктуація та примітки були відтворені за виданням: Слово о законе и благодати митрополита Илариона / Подг. текста А.М. Молдована // Библиотека литературы Древней Руси. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1997. – С.26–61. Подаються також відомості про інші публікації та дослідження пам'ятки: Молдован А.М. Слово о законе и благодати Илариона. – К., 1984 – 240 с.; Прибавления к Творениям св. отцов в русском переводе. – Москва, 1844. – Ч.2. – С.1–91; Жданов И.Н. Слово о законе и благодати и Похвала кагану Владимиру // Жданов И.Н. Сочинения. – Санкт-Петербург, 1904. – Т.1. – С.1–80; Никольский Н.К. Материалы для истории древнерусской духовной письменности // Сборник ОРЯС. – 1907. – Т.82. – №4. – С.28–55; П.[етровский] М. Иларион, митрополит Киевский, и Доментиан, иеромонах Хиландарский: Библиографическая заметка // Известия ОРЯС. – 1908. – Т.13. – Кн.4. – С.81–133; Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908.

класифікацією О.Бобрової, а весь інформаційних ресурс – до тематичних електронних бібліотек. Однак слід підкреслити, що автори сайту часом намагаються вдаватися до критики друкарських першопублікацій із використанням інформації, поданої в інших виданнях того ж джерела, що наближає цей електронний археографічний продукт до п'ятого типу за згаданою вище класифікацією, тобто відтворення опублікованих джерел із виправленням помилок і (частково) коментарями з новіших публікацій. Проте власних коментарів та виправлень у жодній із публікацій автори сайту не робили.

Слід підкреслити певну археографічну обмеженість згаданого інформаційного ресурсу. Насамперед, це хронологічні межі – на «Ізборнику» не розміщуються тексти писемних пам'яток XIX–XX ст. Крім того, обмеженою є й видова репрезентативність джерельної бази. З усього розмаїття історичних пам'яток обраного періоду сайт публікує лише певну частину, а саме – літописи, хроніки, щоденники, значно менше – актовий матеріал. Повністю відсутні історичні джерела, оприлюднені у важливих збірниках архівних документів. Ідеться, наприклад, про корпус архівних документів і пам'яток, свого часу опублікованих в «Актах, що належать до історії Південно-Західної Росії», «Архіві Південної та Західної Росії», «Українському архіві», у низці сучасних документальних видань – корпусній публікації «Архів Коша Нової Запорозької Січі», серійному виданні «Український дипломатарій» та ін. Таким чином, презентовану згаданим інформаційним ресурсом джерельну базу слід визнати вибірковою, неповною як за хронологією, так і за номенклатурою історичних джерел, а також за способом відтворення (фрагментарна публікація частини пам'яток).

Спеціалізовані джерелознавчі, наукові та освітні сайти

Першість тут за правом належить офіційному веб-порталу Держкомархіву – «Архіви України» (<http://www.archives.gov.ua/>) – як основному спеціалізованому інформаційному ресурсу, внесок якого у справу оприлюднення архівних документів упродовж 2000–2006 рр. уже відзначався у фахових публікаціях⁷. Наш огляд також в основному торкатиметься інтернет-публікацій пізнішого періоду, натомість інформаційні ресурси істотно переформатованого з другої половини 2009 р. порталу не розглядатимемо.

Ідеологом, керівником проекту та його головним редактором у зазначений час був професор Г.Боряк, якому допомагала команда однодумців, серед яких Ю.Забенько (веб-майстер і системний адміністратор), О.Шаленко (редагування, переклад текстів англійською мовою), основні роботи з макетування і редакцію виконували молоді фахівці О.Бернікова, А.Кисельова, Т.Клименко.

Писемні джерела та інформація про них публікуються у чотирьох тематичних розділах порталу: «Документальні виставки on-line», «Голодомори в Україні (Електронний архів Голодомору)», «Публікації на порталі» (електронні онлайн-версії збірників документів та довідкових видань), «Репресивні режими: ресурси до вивчення» (зокрема, «Реєстр меморіальних фондів»).

Перший із них містить електронні зображення архівних документів (із паперовою основою та фото), які використовувалися впродовж 2000–2009 рр. для створення Держкомархівом тематичних виставок⁸. Цей представницький корпус електронних копій документів відзначається широкою хронологією (від XI ст. до сьогодення), великою кількістю (понад 60 експозицій) та різноманітною тематикою (ювілеї видатних діячів, історичних поста-

тей, річниці пам'ятних подій, державні свята тощо)⁹. З урахуванням вимог виставкового жанру у таких електронних публікаціях повністю відсутній будь-який науково-довідковий апарат (наводяться лише назви документів і пошукові дані). Кожен із документів представлений окремим файлом або кількома. Крім того, документи всередині публікації, як правило, згруповані не за тематикою, хронологією чи іншою ознакою, а за архівосховищами. Іноді архівні документи відтворюються не повністю, а фрагментарно (титольний аркуш, підписи). Усе це не дозволяє розглядати таку публікацію як археографічний продукт. За формою і суттю це, радше, електронна презентація тематичних добірок історичних пам'яток з архівосховищ України.

Певною мірою наближеним до виставок on-line є розділ веб-порталу Держкомархіву, присвячений голодоморам в Україні¹⁰. Це спеціалізований тематичний розділ, що містить електронні копії архівних документів та бази даних про голодовки 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр., у тому числі найбільший зведений тематичний археографічний ресурс – «Електронний архів Голодомору». На відміну від попереднього розділу, вміст цієї сторінки максимально наближений до археографічних стандартів. Основою для презентації архівних документів про голодомор 1932–1933 рр. в Україні стали не електронні копії джерел, що зберігаються в державних архівах України та Російської Федерації, а комплекс джерел, уміщених у збірниках документів і матеріалів, виданих 1990–2009 рр. Вони у хронологічній послідовності відтворюють картину підготовки та здійснення одного з найбільших злочинів сталінського комуністичного режиму – голодомору-геноциду українського народу 1932–1933 рр. Станом на червень 2009 р. тут було представлено документи, опубліковані у 7 збірниках¹¹. Крім того, певну кількість документів узято з інших публікацій, у тому числі журнальних. Використані також електронні копії окремих архівних документів, що були оприлюднені на веб-порталах Служби безпеки України, обласних державних адміністрацій та облдержархівів (із відповідними лінками). Усі розміщені на сторінці «Електронний архів Голодомору» історичні джерела містять гіперпосилання на бібліографічні описи тих документальних видань, де вони були опубліковані, або ж на відповідні сайти.

Унаслідок бажання розробників охопити якомога більше оприлюднених у різний спосіб джерел цей розділ веб-порталу Держкомархіву набув дещо еклектичного характеру – поряд із відсканованими копіями збірників, розташованими у хронологічній послідовності, представлені електронні версії оригінальних документів (у кольорі, із відтворенням підписів, відбитків печаток, позначок, резолюцій, штампів тощо). Водночас авторам сторінки не можна закинути «клонування» книжкових видань, адже розміщені тут тексти і зображення документів спеціально опрацьовані, класифіковані за загальною хронологічною ознакою, а не за попередніми публікаціями. Тож «Електронний архів Голодомору» слід уважати повноцінним електронним археографічним виданням, мабуть, першим і поки що єдиним в українському сегменті Інтернет. У ньому вочевидь бракує тільки науково-довідкового апарату, який не відтворено за вихідними виданнями (окрім текстуальних приміток). Відсутні також необхідні пошукові засоби, крім хронологічного.

Окрім того, відповідні місця цього розділу містять електронні копії експонатів документальних виставок держархівів областей. Інформаційно насиченою виглядає сторінка «Промови вождів», де відтворено (як правило, фрагментарно) офіційні та неофіційні висловлювання Й.Сталіна, Л.Кагановича, С.Косіора, П.Постишева, В.Чубаря тощо стосовно політики партії, спрямованої на нищення українського селянства. Здебільшого вони взяті з матеріалів

тогочасної преси, сучасних збірників листування керівників ВКП(б) тощо. Нині «Електронний архів Голодомору 1932–1933 рр. в Україні» доступний також на сайті Інституту історії України НАНУ¹², де ресурс значно доповнено останніми археографічними публікаціями з теми, зокрема, за сайтами СБУ, російських архівних і державних установ (Росархів, МЗС РФ, регіональні інтернет-ресурси).

У розділах про голод 1921–1923 та 1946–1947 рр. представлено фотодокументи з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.Пшеничного, реєстри фондів держархіву Миколаївської області, в яких містяться відомості про голодування населення Миколаївщини за згадані роки, а також електронні копії експонатів документальної виставки, підготовленої держархівом Донецької області. Ці сторінки розділу вже не претендують на роль спеціального електронного археографічного видання.

Розділ «Публікації на порталі» є справжньою електронною бібліотекою, оскільки відтворює повнотекстові версії путівників, довідників, збірників документів, документальних видань та іншої літератури, випущеної архівними установами впродовж 1999–2009 рр.¹³ Серед рубрик розділу нас цікавлять: «Документи і пам'ятки», «Путівники», «Довідники», де головним чином у форматах pdf, rtf.zip представлено повнотекстові версії майже 100 друкованих видань (серед них 44 довідники, 40 путівників, 2 збірники документів, решта – документальні дослідження і розвідки). Причому не всі вони обов'язково мають вихідний друкований формат. Так, реєстр фондів Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України, представлений тут, існує тільки у вигляді компакт-диску, тиражованого доволі обмеженим накладом. Те ж стосується путівника держархіву Дніпропетровської області, реєстру фондів XV–XX ст. держархіву Закарпатської області. Із 2005 р. електронною версією на порталі репрезентований реєстр розсекречених архівних фондів України¹⁴, друкований варіант якого з'явився лише 2009 р. Загалом п'ять видань представлено електронними версіями (у тому числі два – тільки на порталі). Інші рубрики розділу («Дослідження», «Підручники, словники», «Періодика», «Бібліографічні покажчики» тощо) практично не мають відношення до археографічних проблем.

У цілому, уважаючи цей розділ порталу досить інформаційно насиченим, слід назвати й певні, притаманні йому, вади. На наш погляд, це, насамперед, незначна кількість електронних копій збірників документів, фактично – тільки документальна частина (перший том) видання «Істину встановлює суд історії», документальний збірник про радянських партизанів 1941–1944 рр. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...», а також виданий у Сумах альбом листівок і газет доби Української революції 1917–1920 рр.¹⁵ Таким чином, це лише мізерна частина опублікованих упродовж 2000–2009 рр. архівними установами документальних збірників. Інші матеріали рубрики «Публікація документів і пам'яток» не мають відношення до нашої теми, або ж є тематичними збірниками, присвяченими проблемам голодомору, і дублюють матеріали іншого розділу.

Належність до інтернет-археографії слід визнати і за електронними базами даних, розміщеними на порталі «Архіви України». Це розділ «Репресивні режими: ресурси до вивчення»¹⁶, що містить насамперед переліки фондів меморіального характеру Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.Пшеничного, держархівів в Автономній Республіці Крим, Києві та Севастополі, а також усіх областях. Тематика меморіального характеру охоплює переважно джерела з історії підготовки і перебігу голодомору

1932–1933 рр. в Україні, тому згаданий ресурс слід розглядати як своєрідне камеральне доповнення «Електронного архіву Голодомору». Це відтворені у форматі pdf описання конкретних архівних документів за заздальгідь визначеною схемою (17 полів описування). Ступінь опрацювання джерельної бази різними архівами виглядає нерівнозначно. Якщо, наприклад, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України наводить описання виключно вже опублікованих документів, то більшість держархівів областей відповідально опрацювала дотичні до голодомору фонди й подала інформацію як про опубліковані, так і нововиявлені архівні джерела. Про їх цінність свідчить той факт, що держархів Миколаївської області навіть видрукував реєстр документів своїх меморіальних фондів окремим виданням¹⁷.

Але у цілому такі описування не зведені до єдиної працюючої бази даних, не мають відповідних пошукових інструментів, і взагалі не є чимось цілісним. Очевидно, що наступним кроком мають стати заходи редакторів порталу зі з'єднання наявних описувань в інтегровану базу даних, додання належного пошукового інструментарію та перехресних посилань/гіперпосилань. Тому поки що важко розглядати згаданий ресурс як цілісний і повноцінний археографічний продукт.

На порталі Держкомархіву були також посилання на інші електронні археографічні проекти та бази даних (із листопада 2009 р. значна частина з них знята взагалі або віднесена до внутрішніх рубрик). Насамперед це вже згаданий раніше «Ізборник», а також велика кількість гіперпосилань на українські, російські, європейські та американські ресурси (Європейський архів/Eurogrian Archive, Всесвітня та Європейська цифрові бібліотеки та ін.).

Говорячи загалом про електронний інформаційний ресурс «Архіви України» та його археографічну складову, слід ще раз підкреслити, що в українському сегменті Інтернет на сьогодні він найбільш розвинений. Означений ресурс містить як єдине в нашій країні повноцінне електронне археографічне видання «Електронний архів Голодомору», так і електронну бібліотеку документальних збірників, довідників і путівників, виданих від 1999 р. Водночас незавершеним залишається археографічний проект «Реєстр меморіальних фондів», який нині представляє собою сукупність файлів, підготовлених різними виконавцями, і не доведених до стану консолідованої бази даних. Вочевидь можна припустити, що це пов'язано зі змінами в керівництві Державного комітету архівів України та новою політикою наповнення і підтримання порталу.

Суттєвими доповненнями до офіційного порталу Держкомархіву виступають сайти держархівів областей та їх інформаційні сторінки на сайтах облдержадміністрацій. Такі ресурси мають уже всі держархіви, які регулярно публікують експонати виставок, а також власні збірники документів, довідкові видання. Значний документальний масив було оприлюднено напередодні 75-річчя голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Найкращим прикладом такої тематичної публікації слід уважати розділ «Голодомор 1932–1933 рр., Харківська область» на веб-сайті держархіву Харківської області (<http://www.golodomor.kharkov.ua/docs.php>). На момент відкриття сторінки на ній було розміщено 239 документів, але анонсовано виявлення і підготовку до публікації понад 800 документів із фондів архіву області, а також матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України, збірок харківських музеїв тощо. Наявні пошукові засоби дозволяють здійснити пошук за географією (на рівні районів), видами (типами) документів та хронологією. На окремій сторінці розділу вміщено, крім того, п'ять переліків документів цієї тематики, виявлених харківськими архівістами впродовж 2006–2008 рр. Саме цей інформаційний ресурс

варто вважати електронним археографічним продуктом, що можна зіставити з «Електронним архівом Голодомору». Власне, він є регіональною складовою останнього, оскільки частина представлених тут електронних копій документів відтворена у відповідному розділі веб-порталу «Архіви України».

Веб-сайти держархівів Донецької, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Чернігівської областей та м.Севастополя здебільшого містять матеріали документальних виставок, деякі – електронні публікації довідкових і документальних видань архіву. Тому їх слід розглядати лише як доповнення до консолідованого інформаційного ресурсу «Архіви України».

Інформаційні ресурси бібліотечних закладів найбільше презентує портал Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. Специфіка таких установ визначила основну форму веб-публікацій – у вигляді клонів паперових видань. У відповідному розділі порталу представлено найзначніші рукописи та раритетні видання книгозбірні: Київські глаголичні листки Х ст. – одна з найдавніших пам'яток старослов'янської писемності; рукописне Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.) та Львівський «Апостол» 1574 р. – найдавніша точно датована книжка, надрукована в українських землях¹⁸. Причому дві перші електронні публікації репрезентують сучасні друкарські видання, здійснені на найвищому науковому рівні (зокрема, із факсимільним відтворенням оригіналу, кодикологічним аналізом, примітками), а остання є електронною версією стародруку XVI ст. Усі ці публікації підготовлено Інститутом рукопису НБУВ під керівництвом члена-кореспондента НАН України Л.Дубровіної. Нині фахівці інституту опрацьовують значний масив раритетних рукописів для подальшої публікації.

Значним археографічним явищем стало здійснення спільного українсько-російського проекту під назвою «Електронний архів В.Вернадського». Він був започаткований у березні 1999 р. з ініціативи С.Мінгалеєва і первісно розміщувався на сервері Інституту теоретичної фізики НАН України. 2000 р. проект отримав і російську прописку, переїхавши на сервер найбільшої у цій країні інтернет-бібліотеки М.Мошкова за адресою <http://vernadsky.lib.ru>. Згодом, у березні 2001 р., «Електронний архів В.Вернадського» став спільним проектом комісії НАНУ з розробки наукової спадщини академіка В.Вернадського та НБУВ, отримавши постійну електронну адресу – <http://www.nbuv.gov.ua/vernadsky>. Автори-розробники поставили за мету створити повне зібрання творів академіка, нині розпорошених по архівах РАН, НАНУ, а також тих, що зберігаються в кабінеті-музеї В.Вернадського в Москві. На окремих сторінках у форматах, головним чином, DjVu, а також hdf, html опубліковано електронні версії праць академіка, починаючи від його статей з історії науки 1902–1916 рр., найвизначніші твори («Проблеми часу, простору й симетрії», «Автотрофність людства», «Жива речовина» та ін.), щоденники й листи, а також електронні клони значної кількості праць, присвячених самому В.Вернадському, його життю та творчості¹⁹. Найбільший інтерес для нас становлять електронні публікації творчої спадщини визначного вченого, яка зберігається в багатьох академічних та державних архівах України й Росії. Автори поставили перед собою завдання заповнити купюри, здійснені в наявних друківаних виданнях. Такі виправлені публікації супроводжуються історичними довідками, списками попередніх видань, редакційними коментарями. У планах авторів також удосконалення формату подання електронних публікацій – переведення їх на sgml та LaTeX.

Національна парламентська бібліотека України (<http://nplu.org/>) обрала інший шлях презентації власних інформаційних ресурсів – оцифрування та надання можливостей віддаленого доступу до рідкісних і цінних книжкових

видань кінця ХІХ – початку ХХ ст. зі своїх фондів. Для цього відбиралися примірники за критеріями: видані українською мовою наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; цінність для української та світової культури; незадовільний фізичний стан та загроза повної руйнації паперового носія, що не підлягає реставрації; незначна кількість примірників; підвищений попит; видання, що перейшли у суспільне надбання і на які не поширюється авторське право. За даними сайту бібліотеки, уже оцифровано 229 видань (45 994 сторінок).

На першому етапі роботи бібліотекою здійснюється формування електронної колекції «Історія та культура українського народу»: видання з історії України та українського права, історії української православної церкви, літератури та мистецтва; окремо та більш широко висвітлюється тема фольклору й етнографії. До електронної колекції вже ввійшли праці таких видатних учених, істориків, письменників, як Б.Барвінський, М.Грушевський, Р.Лашенко, І.Огієнко, О.Терлецький, С.Томашівський, І.Франко, С.Чарнецький; відтворено окремі випуски збірників етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

Для організації електронної бібліотеки та забезпечення доступу до представлених оцифрованих книжок обрано інформаційну систему російського виробництва Т-Libra (ІС Т-Libra, розробка ТОВ «Константа», м.Архангельськ), спеціально призначену для створення мультифункціональних та багатомовних електронних бібліотек в Інтернет/Інтранет-архітектурі. Усе це значно полегшило пошук бібліографічних даних, але фактично онлайн-доступ до повнотекстових публікацій історичних джерел (навіть пам'яток історичної думки) на сайті Національної парламентської бібліотеки України відсутній. Так само неможливий доступ в онлайн-режимі до електронних повнотекстових публікацій на сайті Національної історичної бібліотеки України (<http://www.dibu.kiev.ua/>). Відтак, доводиться констатувати, що бібліотечні інформаційні ресурси на сьогодні практично не залучилися до інтернет-археографії. Виняток становить лише незначний сегмент порталу НБУВ з електронним відтворенням публікацій найбільш раритетних джерел із власних фондів бібліотеки. Ще один виняток – клонові публікації кількох видань початку ХХ ст. з історії, етнографії та фольклору Закарпаття, розміщені в розділі «Електронна бібліотека» на веб-сайті Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки (<http://www.biblioteka.uz.ua/>). Тут у форматі DjVu представлено 9 книжок, у тому числі «Руська читанка» В.Бирчака (Прага, 1922 р.), «Очерки культурної історії Подкарпатської Русі» Ю.Русака (Ужгород, 1927 р.), збірник «Галичина, Буковина, Угорська Русь», упорядкований анонімними співробітниками журналу «Украинская жизнь» (Москва, 1915 р.) та ін.²⁰

Як найінформативніший приклад археографічних публікацій, представлених на сайті вищого навчального закладу, можна навести діяльність з відтворення текстів пам'яток історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. На його сайті (<http://www.history.univ.kiev.ua/>) історичні джерела згруповано відповідно до навчальної програми нормативного курсу «Історія України». Зокрема, одна зі сторінок веб-сайту вміщує першоджерела для користування студентами першого курсу факультетів гуманітарного профілю у форматі zip. Наведено повні тексти мовою оригіналу білорусько-литовських та українських літописів, окремих пам'яток права²¹.

На іншій сторінці розміщено електронні версії документів, узятих із навчальної хрестоматії з історії України для студентів вузів (укладачі Б.Білик, Л.Дячук, Я.Калакура та ін.). Це – представлені в одному файлі з можливістю відкриття за главами (а всередині глав – за окремими документами) перекладені українською мовою уривки із таких історичних джерел, як твори

Геродота, Йордана, Прокопія Кесарійського, перших київських літописів, привілеїв великих литовських князів та польських королів, жалуваних грамот, сеймових постанов, статутів, дипломатичне листування гетьмана Богдана Хмельницького, жалувані грамоти московських царів, ухвала Земського собору про встановлення московського протекторату над Україною (1654 р.), Гадяцький трактат (1658 р.), «Конституція і пакти» екзильного гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.), укази російських імператорів стосовно України, програми українських політичних партій початку ХХ ст., акти Української Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР, радянської доби, а також деякі документи еміграції (зокрема, щодо створення та діяльності ОУН, УПА)²². Лише незначні за обсягом документи подані як повнотекстові файли (виняток: представлена на сайті повнотекстова електронна версія книги В.Сергійчука «Як нас морили голодом» – збірник документів про голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр.²³). Наприкінці кожного з файлів подано інформацію щодо вихідної публікації (назва видання, сторінки тощо).

Розміщені на веб-сайті історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка археографічні матеріали у сукупності створюють електронну навчальну хрестоматію давньоруських/українських пам'яток різноманітного характеру – правових, дипломатичних, актових, діловодних, наративних, епістолярних тощо, яка активно використовується у навчальному процесі студентами цього та інших вишів. За класифікацією О.Бобрової, це четвертий тип електронних видань, тобто перевидання в електронному вигляді широковідомих джерел. Що ж до коментарів і приміток, то вони відтворені за вихідними публікаціями. Власних коментарів упорядники електронної хрестоматії не подають.

Нарешті слід згадати про, на наш погляд, негативний досвід організації електронної археографічної публікації, здійснений українською редакцією відкритого інформаційного ресурсу «Вікіпедія» – «Вікіджерела» (<http://uk.wikisource.org/wiki/>). Він презентується як «україномовний розділ мережевої бібліотеки Wikisource» для розміщення художніх творів, історичних та інших документів, «що можуть бути корисними україномовній спільноті». Наразі весь ресурс нараховує 3656 статей, але, мабуть, його специфіка (відкритість) та неможливість у таких умовах здійснювати планомірний відбір матеріалів і редакційну політику зіграли погану роль. Наприклад, із 25 сторінок у категорії «Історичні твори» лівова частка належить «Історії русів», поданій по розділах; ще бачимо «Вірш на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного», «Пісню про образ Заславської Матері Божої» та інші абсолютно довільно підібрані видання, причому щодо жодного не вказано, звідки воно походить, редакція, публікація тощо²⁴. Можна лише здогадуватися, що «Історія русів» відтворюється у художньому перекладі І.Драча, а не за першопублікацією. Ще більшою різноманітністю та розмитістю відзначається розділ «Історичні документи», де представлено першоджерела від давньовавілонських законів до документів сучасної української політики (усього 33 сторінки), причому так само здебільшого без посилання на першу публікацію, місце зберігання, без жодних коментарів тощо²⁵.

Головний висновок, який можна зробити з усього викладеного, полягає в тому, що українська веб-археографія як наука і практика наразі робить свої перші кроки. Її ще важко вважати сформованим напрямом старої науки про оприлюднення історичних джерел, навіть попри загалом велику кількість розміщених в Інтернеті пам'яток (адже кожна таку електронну публікацію, неза-

лежно від її наукового рівня, маємо вважати фактом веб-археографії). Виділені нами форми електронних публікацій – поодинокі й у сукупності не складають системного оприлюднення історичних джерел через український сегмент усесвітньої мережі (для порівняння: російський веб-простір нараховує десятки електронних бібліотек, що постійно розміщують тексти пам'яток історії та культури, причому не лише російської, а портал Московського державного університету ім. М.Ломоносова містить не тільки електронні навчальні хрестоматії з історії, але й цілу бібліотеку пам'яток історичної думки, археографічних видань різноманітної тематики, географії та історичних епох).

Основна форма українських публікацій пам'яток у всесвітній інформаційній мережі – режим електронної бібліотеки, розміщення клонів паперових видань, у найкращому випадку – із власними коментарями. Фактично нерозвинена електронна першопублікація архівних документів – ані стародавніх, ані сучасних (здійснюється здебільшого у форматі електронних документальних виставок). Практично відсутні археографічні публікації вторинного рівня у вигляді баз даних (рідкісне явище навіть на сайтах державних архівних установ).

Як наука українська інтернет-археографія перебуває лише на початковому етапі, про що свідчить практична відсутність будь-яких студій з узагальнення форм та засад здійснення електронних публікацій історичних документів і пам'яток.

¹ Лисенко О.Є. Деякі проблеми джерельного забезпечення досліджень історії України періоду Другої світової війни // Архіви України. – 2010. – №2. – С.11.

² Див., наприклад: Лукиных Т.Н., Можяева Г.В., Рожнева Ж.А. Вебография: источноковедческие аспекты. – Томск, 2002. – 15 с.

³ Жданович О. Історіографічні аспекти історичної інформатики // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – Ч.13. – К., 2005. – С.165–166.

⁴ Рожнева Ж.А. Проблемы представления исторических источников в сети Интернет // <http://huminf.tsu.ru/old/scince/publication/rojneva/1.htm>

⁵ Боброва Е.В. Анализ археографического уровня подготовки документальных публикаций в российском сегменте Интернет // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – №30: Материалы конференции АИК, июнь 2002 г. – Москва, 2002. – С.80–84.

⁶ Там же. – С.80.

⁷ Див.: Перехрест Г. Електронні інформаційні ресурси українського сегменту Інтернету // Бібліотечна планета. – 2007. – №3. – С.28.

⁸ <http://www.archives.gov.ua/Sections/>

⁹ Зокрема, такі виставки й тематичні рубрики: Автограф української історії; Історія державності; Історія українських конституцій; Радянський тоталітаризм; Вибори; Персоналії; Друга світова війна; Чорнобиль; Пам'ятні дати та ін.

¹⁰ <http://www.archives.gov.ua/News/Holod.php>

¹¹ Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – 605 с.; Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: Документи і матеріали. – К., 2007. – 1128 с.; Колективізація і голод на Україні: 1929–1933: Збірник матеріалів і документів. – К., 1992. – 736 с.; Голодомор в Україні: Одеська область (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр.): Спогади, документи, дослідження. – Одеса, 2005. – 152 с.; Голодомор на Луганщині 1932–1933 рр.: Науково-документальне видання. – К., 2008. – 288 с.; Голодомор 1932–1933 років на Сумщині. – Суми, 2006. – 356 с.; Голод 1932–1933 років на Черкащині: Документи і матеріали. – Черкаси, 2002. – 224 с.

¹² <http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=projects/select.php&seriaName=golod&InProject=Holod>

¹³ <http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/>

¹⁴ Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжарх. довідник. – Т.2. – Кн.1: Розсекречені архівні фонди Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської областей. – К., 2005. [повна електронна версія]: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Rozsekr-fond.php>

¹⁵ «Истину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т.1. – К., 2004. – 784 с.; «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...»: Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории: Документы и материалы. – К., 2006. – 430 с.; Українська революція 1917–1920 рр. в листівках та газетах: Альбом. – Суми, 2005. – 85 с.

¹⁶ http://www.archives.gov.ua/Sections/Repres_rezhymu.php

¹⁷ Голодомор 1932–1933 років на Миколаївщині: Свідчать архівні документи. – Т.1: Реєстр документів меморіального характеру з фондів державного архіву, які свідчать про причини, перебіг та наслідки Голодомору 1932–1933 років у Миколаївській області. – Миколаїв, 2008. – 386 с.

¹⁸ <http://www.nbu.gov.ua/books/rarity/>

¹⁹ <http://www.nbu.gov.ua/vernadsky/e-texts>

²⁰ <http://biblioteka.uz.ua/elib/kray.php>

²¹ <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/letop/index.html>

²² <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/perelik.html>

²³ <http://www.history.univ.kiev.ua/golodomor/index.html>

²⁴ http://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Історичні_твори

²⁵ http://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Історичні_документи

The author made an attempt to analyse the basic forms of presentation of historical sources in the Ukrainian segment of the Internet which is the subject of the special section of archaeography science as Internet-archaeography. Classification of basic types of Internet publications is given, three types of archaeological products are thoroughly examined: electronic library, electronic document edition and educational reading-book.

С.В.Віднянський*

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ**

У статті розглядаються основні проблеми й перспективи досліджень зі всесвітньої історії у незалежній Україні як актуальне завдання і важливий напрям розвитку вітчизняної історичної науки. Зокрема, виділяються нові тенденції та позитивні зрушення щодо наукового рівня й тематичної спрямованості вивчення українськими науковцями проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин, заснування нових спеціалізованих науково-дослідницьких центрів, фахових часописів та інших інституційно-організаційних форм розвитку досліджень з актуальних питань всесвітньої історії.

З огляду на рішення Президії, Секції суспільних і гуманітарних наук (далі – ССГН), Бюро відділення історії, філософії та права НАН України щодо невідкладних завдань соціогуманітарних наук і перспективних напрямів комплексних (міждисциплінарних) досліджень академічних установ ССГН, зокрема про важливість поглиблення досліджень зі всесвітньої історії й необхідність створення відповідного інституту з метою осмислення історичного досвіду, нинішнього етапу та перспектив поступу сучасного світу, пропонуємо деякі загальні міркування щодо стану й перспектив розвитку наукових студіювань зі всесвітньої історії в нашій країні. Цілком зрозуміло, що зробити повноцінний аналіз здобутків, проблем та основних напрямів роботи вітчизняних істориків-всесвітників в одній статті – завдання практично нездійсненне, тим паче, що за роки незалежності України до відомих ще з

* Віднянський Степан Васильович – д-р іст. наук, професор, завідувач відділу всесвітньої історії Інституту історії України НАНУ.

** Основні тези статті у формі наукової доповіді було виголошено на засіданні вченої ради Інституту історії України НАНУ 27 травня 2010 р.